

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖKÇEADA'DA YERLEŞMELERİN DAĞILIŞINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Effects of Factors on Disperse of Settlement in Gökçeada (Imbros) from Past to Today

Selver Özözen KAHRAMAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Çanakkale
sozozen@comu.edu.tr

Alındığı tarih: 18.05.2005; Kabul tarihi: 26.09.2006

Abstract

Gökçeada, the largest Turkish island in NW of Turkey, in the Aegean Sea, is near the entrance to the Dardanelles. The İnce (Avlaka) cape which is at the west side of island is the westernmost side of Turkey. In terms of settlements, the island is very rich. Today's landscape of settlement form both of physical geography and historical geography is affected. Gökçeada is a hilly island and villages are aggregated forms and well-arranged. The diversity settlement is on the northeast seaboard of the island. In this study, settlements are presented regarding with historical period. Some important settlements of island are built on Büyükdere valley. The administrative composition of Gökçeada consists of a central town with 9 villages and some quarters. These villages are Kaleköy, Eski Bademli, Zeytinliköy, Tepeköy, Dereköy, Yeni Bademli, Şirinköy, Eşelek and Uğurlu. Rums had been consist of rural settlement shape. Gökçeada villages have different social and cultural structure. The majority of the population was Greek, but now majority of population is Turks. Via urbanization, central town have been getting bigger area, old image haven't seen, urban build and urban function have rised. In this paper, Gökçeada settlements are contained from historical time to today.

Key Words: Çanakkale, Gökçeada (Imbros), Rural Settlement, Temporary Rural Settlement, Hellespontos Islands

Özet

Gökçeada, Türkiye'nin kuzeybatısında, Ege denizinde Çanakkale boğazının girişinde bulunan ülkemizin en büyük adasını ve İnce (Avlaka) burun Türkiye'nin en batı uç noktasını oluşturmaktadır. Yerleşme şekilleri bakımından zengin olan adanın özellikle günümüz yerleşme özelliklerinin şekillenmesinde fiziki coğrafi şartları ile birlikte, tarihi coğrafyasının da etkisi bulunmaktadır. Çok yüksek olmamakla birlikte, tepelerden oluşan arızalı morfolojik yapıya sahip adanın eski yerleşmeleri, araziye oldukça uyumlu bir şekilde dağılmıştır. Adadaki yerleşmelerin önemli bir kısmı, adanın kuzeydoğusunda ve Büyükdere vadisine bakan yamaçlarda bulunmaktadır. Bugün ada bir ilçe merkezi, 9 köy ve dönemlik yerleşmelerden oluşmaktadır. Farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip bu köyler Kaleköy, Eski Bademli, Zeytinliköy, Tepeköy, Dereköy, Yeni Bademli, Şirinköy, Eşelek ve Uğurlu'dur. Rum nüfusun yerleşme özelliğini belirlediği adada zamanla Rum nüfusun azalması ile birlikte Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen halk, adanın yerleşme dağılışı ve düzenleri ile ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Kentleşmeye bağlı olarak ilçe merkezi de giderek büyümüş, eski dokusunu kaybetmiş, kentsel yapılaşma ve fonksiyonlar artmıştır. Bu araştırmada ada yerleşmeleri tarih öncesinden günümüze dönemler halinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gökçeada (Imbros), Kırsal Yerleşme, Dam, Boğazönü Adaları.

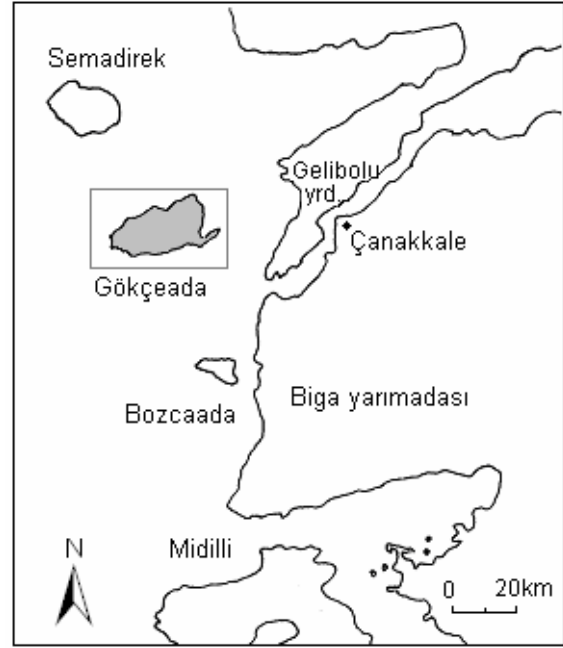
GİRİŞ

Türkiye, yerleşme düzen ve tipleri bakımından oldukça zengin olmakla birlikte, karmaşık ve tezatlarla dolu ülkelerden biridir. Her ne kadar doğal coğrafya yerleşme düzeni üzerinde belirleyici olsa da, bazı alanlarda siyasi otoritenin de yerleşmeler üzerinde etkisi olmaktadır. Özellikle nüfus hareketleri açısından çok dinamik olan ülkemizde kırsal alandaki yerleşme düzenleri çok kısa zaman dilimlerinde büyük değişimler geçirmiştir. Kentsel yerleşmeler hızla büyüme eğilimine girerken, kırsal yerleşmeler, küçülme ya da ortadan kalkma eğilimine girmiştir.

Türkiye'nin bu genel değişiminden etkilenen ancak kırsal değişim dinamiklerini yansıtmayan Gökçeada, farklı dinamiklerin etkisi altında olması nedeni ile bu araştırmanın konusu olmuştur. Ege denizi ve adalar, Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve siyasi krizlere neden olmuştur. Son yıllarda çeşitli konularla gündeme gelen Gökçeada'nın, siyasi coğrafya açısından önemi, Devletin adadaki nüfuslanma politikası, ada nüfusunun gelişimi, değişimi ve nitelikleri, adanın ekonomik potansiyeli ile ada yerleşmeleri üzerinde etkili olmuştur. Bu bakımdan yerleşmeleri stratejik bir konuma sahip olan ve deniz yolları üzerindeki ada ile ilgili çalışmalar Batı Anadolu, Güneydoğu Avrupa ve Ege adaları arasındaki ticari, kültürel ve siyasi ilişkilerin aydınlatılması bakımından önemlidir. Bu çalışmada ise özellikle günümüzde adanın yerleşme özelliklerinin şekillenmesinde etkili olan tarihi, coğrafi ve siyasi faktörlerin etkisi tarihi kaynaklar ve arazi incelemeleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

"Adalar Denizi" olarak da adlandırılan Ege denizi üzerinde bulunan yüzlerce adadan sadece birkaçı (Gökçeada, Bozcaada, Tavşan adası, Presa adası, Orak adası ve Yılan adası) bugün Türkiye'nin elindedir. Gökçeada (İmroz, Imbros) ve Bozcaada (Tenedos), Limni (Akra Plaka) ve Midilli (Akra Kipos) ile birlikte Çanakkale (Hellespontos ya da Boğaz önü) adalarını oluşturmaktadır. Ceylan (2004) Ege adaları ile ilgili yaptığı çalışmada Gökçeada adanın kayaç ve topografya ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin kuzeydoğu Ege kıyılarında bulunan iki önemli adasından biri ve en büyüğü olan Gökçeada (289

km²), aynı zamanda boğazlarımızın girişinde bir kale gibidir. Kıyı uzunluğu 95 km olan adanın batı ucundaki İnce burun (Avlaka burnu) Türkiye'nin en batı ucunu oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Gökçeada'nın coğrafi konumu

Gökçeada'da Tarihi Yerleşmelerin Dağılışı ve Özellikleri

Gökçeada coğrafi avantajları ile Eski Tunç Çağı'ndan günümüze kadar bir çok yerleşmenin kurulmasına imkan tanımıştır. Günümüzde oldukça yavaş bir gelişim süreci geçiren adanın, tarihi geçmişinin oldukça hareketli olduğu görülmektedir. Tarih öncesini aydınlatan yerleşme kalıntıları yanında, yakın tarihe ait çok sayıda sürekli ve dönemlik yerleşmenin varlığı da adanın yerleşmeler açısından zenginliğini göstermektedir.

Gökçeada birçok tarihi kaynakta Limni adası ile birlikte anılmaktadır (Erinç, 1977:13). Bununla birlikte, önemli bir tarihi coğrafya kaynağı olan Strabon ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde, komşu adalardan detaylı bilgiler verilirken, Gökçeada ile ilgili pek bilgi verilmemiş olması da oldukça ilginçtir. Gökçeada'nın şehir devleti ve kalesinden, günümüz kasaba, köy ve dönemlik kırsal yerleşmelerine kadar çeşitli yerleşmelerin, konumu ve özellikleri aşağıda tarihsel süreç içinde verilmeye çalışılmıştır.

¹ Osmanlı literatüründe İmroz olarak yer alan adanın adı 29 Temmuz 1970 tarih ve 8479 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Gökçeada olarak değiştirilmiştir.

A) Tarih Öncesi Yerleşmeleri

Gökçeada'nın tarih öncesi yerleşme coğrafyasına ait veriler, Yenibademli höyük² kazılarında ortaya çıkarılmıştır. "Denizel Troia Kültürü" nün bir parçası olan bu höyük, Büyükdere taban vadisinde, Kaleköy'ün güneybatısında yer alan, kuruluş yeri itibari ile döneminin kıyı yerleşmesidir. Aradan geçen yaklaşık 5000 yıllık süreçte kıyının dolması ile bugün hemen hemen 5 km içerde kalmıştır. Gökçeada'nın Prehistorik dönem yerleşme izlerini taşıyan bu höyük, her ne kadar yüzeysel tahribata uğramışsa da, geçmişin yerleşme planı ve dağılımı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Sahanın yerleşme tarihinin belirlenmesinde büyük bir paya sahiptir. Höyükte yürütülen çalışmalar, bu merkezin M.Ö. 3000-2000 arası yerleşime sahne olduğunu ortaya çıkarmıştır. Höyük, adanın kuzeydoğusunda Prehistorik bir yerleşmeyi ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda Kuzey Ege adalarında bulunan Myken etkinliklerinin görüldüğü merkezlere bir yenisini eklemiştir.

İkinci yerleşim yeri, Aktaş tepenin güney etekleri ile Urfal dere arasında kıyından biraz içeride bulunmaktadır. Bu iki yerleşim üzerinde gözlenen kültür dolgularının azlığı, iskan süresinin kısa olduğuna işaret etmektedir. Kıyıya yakın alçak arazi ve anakaya üzerinde bulunmaları da Prehistorik dönem yerleşmelerinin bir başka özelliğidir. Savunmaya yönelik mimari kalıntıların olmaması da, bu yerleşmelerin mevsimlik kullanılmış olması ya da güvenlik sorunu olmadığı olasılığını arttırmaktadır. Troia I dönemi ve öncesine ait bu yerleşmeler, balıkçılar tarafından iskân edilmiş veya Ege'den Karadeniz'e açılacak teknelerin kuzeydoğu rüzgarlarına karşı barınak yeri olmuş olabilir.

² 1996'da arkeolog Doç. Dr. Halime Hüryılmaz tarafından yapılan kazılarda, Höyüğün batı terasında, yüzeyin hemen altında Eski Tunç Çağı tabakaları bulunmuştur. Büyükdere vadisinin en eski yerleşim yerini temsil eden höyük, kuzey-güney doğrultusunda 130m, doğu-batı doğrultusunda ise yaklaşık 120m ve deniz seviyesinden yüksekliği 18m'dir. Troia I Devri çağdaşı kap parçaları, Troia kültürünün sadece Kuzeybatı Anadolu ile sınırlı kalmadığını, Ege'de Semadirek'ten sonra Gökçeada'da da varlığını ortaya koymuştur. Açığa çıkarılan rampanın döşeme taşları arasında toplanan yerel boyalı Myken kap parçaları, Gökçeada'nın Geç Tunç Çağı Ege deniz ticaretinin bir parçası olduğunu kanıtlamıştır. Höyüğün doğusunda 5m'yi aşan kültür dolgusunun en az 2m'lik bölümünün, Eski Tunç Çağı II dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Bu dönemde yapılaşmanın yoğun olduğu kalıntılardan anlaşılabilir. Yapılar taş temelli, kerpiç duvarlı ve tavanları ahşap direklerle desteklenmiştir.

Gökçeada'nın tarih öncesi sakinlerinden Akalar ve diğer şehir devletleri yerleşmelerinden kalma eserler çok azdır. Bunun nedeni, hiçbir devletin adada uzun süre hakimiyet kurup eser vermemesidir. Akalar Gökçeada'ya geldiklerinde kıyıyı komple taş surlarla çevirmiş ve kendilerini koruma altına almışlardı. Bu dönemde adaya uğrayan gemiler Akalarla mübadele şeklinde alışveriş yapmışlardır (Mansel, 1984:386). Ancak bugün bu surlardan eser kalmamıştır.

B) Antik Dönem Yerleşmeleri

Gökçeada bu dönemde Ege adaları arasında önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Bu yerleşmelerin en belirgin özelliği yüksek kesimlere çekilmesi ve kalelerin ortaya çıkmasıdır. Adanın Çanakale boğazının girişinde olması stratejik açıdan birçok devletin ilgisini çekmiştir.

En önemli antik yerleşim yeri bugünkü Yukarı Kaleköy'dür (Kastro). Kaleköy'de Bizans'tan kalma surların bulunduğu tepede bir yanı sarp uçurumlarla, diğer yanı yüksek surlarla korunan büyük bir akropol³ vardı⁴. Harabe durumunda olan kale, Ceneviz ve Bizans yapı özelliği göstermektedir. Çevrede, mermer mimari parçaları, heykel kırıkları, duvar kalıntıları bulunmaktadır. Adaya adını veren Kaleköy yakınlarında bugün harabe durumunda olan antik İmbros kenti, dönemin en önemli yerleşim alanıdır. Ayrıca Kapıkaya'da Şeytan kayalıklarında, Eskikale'de (Paleokastro) değirmen ve mezar, Erenkale tepede bir Bizans kale kalıntısı, Tepeköy-Thameni (gömülü yer), Kefaloz, Tepeköy-Balidos, Zeytinli-Araşia-Krionero ve Dereköy-Pirgos'ta arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır.

Roma döneminde adanın önemini koruduğu, ancak Hellenistik dönemin aksine yerleşmelerin Aydınçık yöresine kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Bu kesimde bulunan Kokina'daki kaya mezarları da bu uygarlığa ait bir yerleşme izi olabilir. Roma döneminde Gökçeada Roma'ya vergi veren eyalet dışı topraklarından biriydi. Kaleköy ve Eski Bademli bu dönemin önemli yerleşmeleri idi (Şekil 3).

³ Yukarı Şehir, Antik Yunan'da şehrin en yüksek ve müdafaaya en elverişli yerine kurulan iç kale.

⁴ Bugünkü kalenin ayakta kalan surlarında ve Kaleköy'de ayakta kalabilmiş evlerin duvarlarında, Prohelenler'in yonttuğu taşların kullanıldığını görebilir.

C) Osmanlı Dönemi Yerleşmeleri

Bizans'ın son dönemlerinde dönüşümlü olarak Ceneviz ve Venediklilerle yönetilen ada yapılaşma yönünden geri kalmıştır. Bu denizci devletlerin adadaki en önemli yerleşmesi limana hakim olan Kaleköy'dür. XV. yüzyılın zengin devletlerinden olan Venedikliler için Gökçeada ticari açıdan çok önemliydi. Gökçeada Venedik için ikmal yükleme yeri ve vergi kaynağıydı. Tuz gölünden elde edilen tuz, önemli bir gelir kaynağıydı. Osmanlı Devleti ise, Gelibolu'da kurduğu tersane ve askeri üssü korumak ve boğaz trafiğini denetlemek için Gökçeada'yı almak istiyordu. Gökçeada'daki hakimiyetini kaybeden Venedik ve Cenevizliler, boğazlar ve Karadeniz ticaretini de kaybettiler (İslam Ans.,2000:235). Ada Osmanlı Devleti'nden 1470'den 1912 yılına kadar, maddi ve manevi destek görmüş, zenginleşmiştir.

Yıllık bir vergi alınan Gökçeada, Osmanlı içinde özel yer mahiyetindeydi. Osmanlı, adayı bir vakıf olarak görmüştür. Vakıf arazisi haline getirilen adanın mal varlığını muhafaza ve arttırma esas alınmış, bu sayede ada XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar refah içinde yaşamıştır.

Gökçeada 1478 tarihinde Limni, Taşoz ve Semadirek ile birlikte Gelibolu sancağına bağlanmıştır (Küçük, 2001:17). Ada bu idari statüsünü uzun süre devam ettirmiştir.

Piri Reis'in eserinde adanın bir haritası yer almakta olup, burada iki yerleşim birimi ön plana çıkmıştır. Piri Reis Kala-i İmroz (Kaleköy) ve Kala-i İskinit (Dereköy) adı ile anılan yerler birer kale yerleşmesi olarak haritaya işaretlemiştir. Açıklamalar kısmında ise kalelerden birinin kayalık üzerinde sahile yakın bir yerde bulunduğunu önündeki körfeze küçük gemilerin yanaşabildiğini bildirmiştir (Emecen, 2002:56). Burası bugünkü Kaleköy'dür. Bu her iki köy de adanın önemli kilit noktalarında yer almaktadır. Kaleköy Osmanlılar zamanında da bir ilçe merkezi özelliğinde idi.

Adanın Osmanlı dönemi yerleşme bilgilerine 1519 tarihli Gelibolu Tahrir defterlerinden ulaşmak mümkündür. Bu tarihte adada iki kale ve iki köy olmak üzere dört yerleşme bulunuyordu. Kaleler kasaba niteliğinde yerleşmelerdi. Bunlardan Piri Reis'in İmroz adı ile kaydettiği merkez konumundaki kayalıklar üzerinde yer alan kale ve etrafındaki yerleşim alanı Balyanbolu adıyla belirtilmiştir. Buraya bağlı on üç mahalle vardı. Bunlar daha

sonraki kayıtlarda köy olarak belirtilmiş ve her biri bir papaza bağlı idi. Aya Kiraki, Aya Yorgi ve Panayia mahalleleri ise kilise adı ile anılıyordu. Yaklaşık 2000 kişilik nüfusu ile dönemin kasaba yerleşmeleri içinde bulunmaktaydı. İskele yakınlarındaki Lonca Mahallesi kasabanın ticari fonksiyonlarının bulunduğu bir alan iken, diğerleri tepeye doğru sıralanmışlardı. Eski mahalle adlarından Goro, bugün topografya haritalarında bir tepe adıdır (Emecen, 2002:57).

Adanın diğer kale yerleşmesi İskinit (Dereköy) ise daha az gelişmiş olup, tek yerleşim biriminden oluşuyordu. 1519'da adada bulunan iki köy Ayatodori (Zeytinli) ve Ayavirini idi. 1569'da köy sayısı Glikli (Bademli), Agritye (Tepeköy), Avillo ve Kalinak'ın eklenmesi ile altıya çıkmıştır. 1569 kayıtlarında ada Limni kazasına bağlı bir nahiye konumunda idi. Vakıf statüsü ile birlikte zamanla bir kaza (kadılık) durumuna gelmiştir. Bu dönemde ada halkının tarım ve hayvancılıkla uğraştığı belirtilmektedir. 1569 yılından itibaren Balyanbolu'da gerileme yaşanırken İskinit'in nüfusu artmış ve üç mahalle eklenmiştir. Bunun sebebi bu dönemdeki kıydan gelen korsan baskıları olabilir. 1569'da yaklaşık 5000'dir (Emecen, 2002:58). 1556 tarihli vakfiyeye göre Gökçeada'nın bütün gelirleri Kanuni Vakfı'na ait olup, Gökçeada'da kalıyordu (Kürkçüoğlu, 1962:30).

XVII. yy da ada ile ilgili tarihi kaynakların azlığı bu dönemi karanlık bırakmıştır. Ancak bu yüzyılda adayı uzaktan gören Evliya Çelebi iki kale yerleşmesi ve bir limandan bahsetmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 266).

1831 Osmanlı nüfus sayımına göre Gökçeada, Biga sancağına bağlı İmroz kazası olarak kaydedilmiş ve ada nüfusu da 2505 reaya⁵ olarak verilmiştir (Karal, 1997:16-211). 1886-1887'de 7166, 1895'te ise 8500 kişi bulunuyordu (Emecen, 2002:60). Ada 1862'den 1903'e kadar Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin Limni sancağına, 1908-1912 arasında ise Limni Müstakil Mutasarrıflığı'na bağlı idi (Çanakkale İl Yıllığı, 1967: 33).

Gökçeada dini yapılar açısından oldukça zengindi ve bu özelliği bugün de dikkati çekmektedir. Adadaki kilise ve manastır

⁵ Osmanlı İmparatorluğunda önceleri vergiye tabi kırsal halkı tanımlayan bu kelime XIX.yy da anlam değiştirerek gayrimüslim halkı (Bulgar ve Rum) tanımlamak için kullanılmıştır.

sayısındaki çokluğun sebebi Katolik baskısında kalan Ortodoks Rumların, adanın ıssız kesimlerine sığınıp, dini yaşantılarını sürdürmeleridir.

XVII. ve XVIII. yy'da ada ile ilgi çok fazla bilgi olmamasına rağmen, XVI. ve XIX. yy arasında yerleşmelerde önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Osmanlı'nın son zamanlarında Gökçeada, Çanakkale Savaşları sırasında burada bir havaalanı yaptıran İngilizlerin eline geçti ve müttefik devletlerin karargâhı oldu. 1922-1923 yılları arasında Yunan işgalinde kaldı. Bir süre İtalya ve Yunanistan'ın hakimiyetini kalan ada, Lozan'da 12 ada ile birlikte bahsedilmişti ve diğerleri gibi Yunanistan'a verilecekti. Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesine karşılık, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmasına göre, Gökçeada Türkiye'ye bırakıldı.⁶

Osmanlıların Gökçeada'daki etkinlikleri yüzyıllar öncesine dayanmakla birlikte, Osmanlı yerleşme izlerini taşıyan 1813 tarihli cami, iki çeşme, çamaşırhane, savaş topu, eski dokuma ve halı tezgâhları ile ahşap eşyalardan oluşan az sayıda eser bulunmaktadır.

GÖKÇEADA'DA GÜNÜMÜZ YERLEŞMELERİNİN DAĞILIŞI VE ÖZELLİKLERİ

Gökçeada, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ne Çanakkale ilinin bir ilçesi olarak bağlanmıştır. 1927'de bir ilçe merkezi ile beş köy yerleşmesi bulunmakta idi. Bugün ada yerleşmeleri, bir kasaba, dokuz köy ve çok sayıda geçici yerleşmelerden oluşmaktadır. Gökçeada'nın günümüz yerleşmelerinin çoğu adanın geçmişinden bağımsız değildir. Hem yerleşim yerleri ve hem de yapıları, ada tarihinden izler taşımaktadır. Birkaç kıyı köyü dışında bugünkü yerleşmeler tarihi yerleşmelerin birer devamı niteliğindedir. Ancak 1980'lerden itibaren kurulan iskan köyleri adanın yerleşme özelliklerinden farklı bir yapıya sahiptir. Yerleşmeler adanın her yerine eşit bir şekilde dağılmamış, ağırlık merkezi adanın kuzeydoğusuna kaymıştır. Adanın kuzey ve güney kesiminde yok denecek kadar az yerleşme bulunurken, kuzeydoğu ve güneybatısında yerleşmeler az çok dengeli bir şekilde dağılmıştır. Günümüzde Gökçeada kasabası, münferit askeri binalar ve turizm tesisleri dışında tüm yerleşmeler kırsal bir karakter taşımaktadır. Bu yerleşmeleri kasaba ve

kırsal yerleşmeler olarak iki grupta toplayabiliriz (Şekil 2).

Kasaba Yerleşmesi

Çınarlı, Fatih ve Yenimahalle olmak üzere üç mahalleden oluşan ilçe merkezi, adanın kuzeydoğusunda, Büyükdere vadisinin kuzeydoğu yamaçlarında kurulmuştur. Burası 1902 yılından beri belediyesi olan bir kasabadır. Çınarlı, kasabanın merkezini oluşturmaktadır. Burası Büyükdere vadisinin kuzeydoğu kenarında 50-100 m arasında, Kuzu limanına 7 km uzaklıkta kurulmuştur. Kesme taştan yapılmış evleri ve Arnavut kaldırım sokaklardan oluşan özgün yapısını giderek kaybeden Çınarlı, Fatih ve Yeni mahalle iki ayrı zamanı yaşatan yerleşim dokusuna sahiptir. Özellikle kuzeyde tek tip kooperatif konutlarının yaygın olduğu Yeni mahalle, modern şehir yerleşmelerinin özelliklerini taşımaktadır. Oldukça küçük olan eski kasaba merkezinde şehrin fonksiyonel alanları yer almaktadır. Yeni mahalle ve Çınarlı toplu konutları, geniş çevre düzenlemeleri ile daha kentsel bir görünüme sahiptir.

1935'den 2000'e kadar kentsel nüfusu sürekli artan Gökçeada'nın 2000'de yapılan nüfus sayımına göre ilçe merkezi, askeri birlik dahil 7278 kişidir. Adanın en yoğun nüfuslu alanıdır. Nüfus kriteri dikkate alındığında Gökçeada ilçe merkezi orta büyüklükteki kasabalar sınıfına girmektedir. DPT tarafından yapılan ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Gökçeada ikinci derecede gelişmiş ilçe grubunda olup, Çanakkale'de üçüncü gelişmiş ilçe durumundadır. Adanın sosyal göstergeleri ekonomik göstergelerine göre daha yüksektir. Nüfusunun %82'sinin kasabada yaşamasına bakarak kentli bir ada olduğunu söylenebilir. Gelişmişlik açısından sosyal göstergeler ekonomik göstergelerin önündedir. Adadaki sosyal etkinlik ve ticaretin büyük bir kısmı kasabada gerçekleşmektedir. Ancak kentlerde görülen ekonomik hareketlilik burada oldukça zayıftır. Sadece ada nüfusunun ihtiyaçlarını giderecek küçük bir pazar özelliği taşımaktadır. Kasaba nüfusunun büyük bir kısmı da atamalarla gelen ve ücretli çalışan nüfustan oluşmaktadır. 2000 sayımında dikkati çeken başka bir konu ise ilçe merkezinde askeri birlikten dolayı erkek nüfusun kadının nüfustan fazla olmasıdır. Bu durum adanın, hala stratejik bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Gökçeada yerleşmelerinde nüfus dengeli dağılmamıştır. Sayım yıllarına göre adada nüfusun fazla

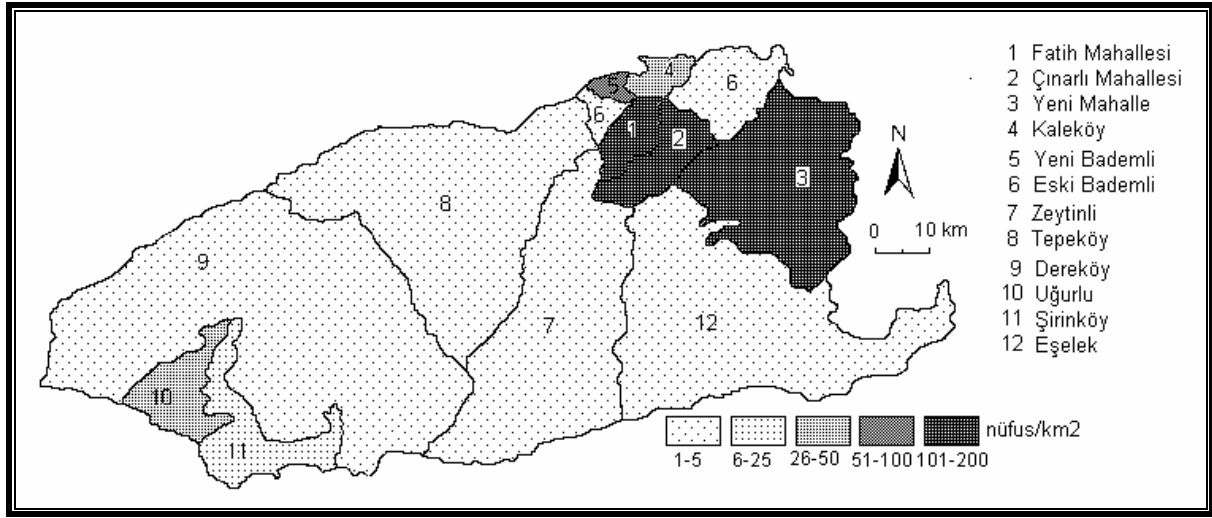
⁶Adanın fiilen alınması 22 Eylül 1923'tür. Bu tarih adanın kurtuluş günü olarak kutlanmaktadır.

değişmediği görülmektedir Cumhuriyet dönemi sayımları (1927-2000) içinde ada nüfusu %23.8 oranında bir artış göstermiştir. 1927-1960 arası düşme eğiliminde olan nüfus 1965-2000 arasında artış trendine geçmiştir (Tablo 1, Şekil 2-5).

Kırsal Yerleşmeler

Gökçeada kırsal yerleşmeleri dokuz köy ile idari, dini ve ekonomik olarak bunlara bağlı mahalle, manastır, bağ evleri, dalyan, değirmen ve dam yerleşmelerinden oluşmaktadır. Nüfusu giderek azalan köylerden özellikle Eski Bademli ve Tepeköy son yıllarda iyice tenhalaşmıştır (Tablo 1, Şekil 2). Köylerden Tepeköy (Agridya), Zeytinli (Aya

Todori), Eski Bademli (Gliki), Dereköy (Sinudi, İskinit), Kaleköy (Kastro) kuruluş tarihleri oldukça eskilere dayanırken, Uğurlu, Yeni Bademli, Eşelek ve Şirinköy ise yakın tarihlerde kurulmuşlardır. Bu köylerin kuruluş yeri, fonksiyonları, kültürel özellikleri ve şekilsel yapılarına bakıldığında birbirlerinden oldukça farklı oldukları ortaya çıkmaktadır. Köyleri kuruluş yerlerinin morfolojik birimlere göre dağılımına bakılacak olursa, büyük bir kısmı yamaç köyleri özelliği göstermektedir. Köy yerleşmelerinin en önemli özelliklerinden birisi köylerin büyük bir kısmının kıyıda değil iç kesimlerde kurulmuş olmasıdır.

Şekil 2: Gökçeada'da nüfus yoğunluğu (2000).

Tablo 1: Gökçeada'da nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımı (1935-2000) Kaynak: DİE

Yerleşme	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
İlçe Mer.	1856	1991	2004	2000	1936	2845	2721	4549	4470	4802	5434	6074	7278
E.Bademli	463	438	443	420	419	401	293	199	61	43	47	51	28
Dereköy	1989	1987	1899	1878	1824	1727	1496	742	781	539	705	336	196
Eşelek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	152
Kaleköy	153	136	121	150	176	132	110	75	24	128	94	105	89
Şirinköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	189
Tepeköy	1062	1064	1075	1076	1078	979	681	507	277	195	216	77	44
Uğurlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	460	490	401
Y.Bademli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	416	660	581
Zeytinli	825	830	817	802	801	691	640	533	388	271	238	155	88
Toplam	6348	6446	6359	6326	6234	5776	5941	6605	6001	5978	7610	7948	8894

Tepelerin denize değil karaya bakan yamaçları üzerinde ve vadilerin yamaçlarında denizden görülemeyecek bir şekilde kurulmuşlardır (Şekil 3-4).

Gökçeada köyleri arazinin eğimli olmasına rağmen toplu ve planlı köylerdir. Sık dokulu, sokakları topografyaya uygun, Arnavut kaldırım ve meydanlı köylerdir. Tepeköy, Zeytinli, Eski Bademli, Dereköy

ve Kaleköy Büyükdere vadisini ve ovasını çevreleyen tepelerin yamaçlarında kurulmuşlardır. Adanın en verimli topraklarını çevreleyen bu köylerde kıyılar yerine, yerleşim yerleri için daha çok ovaya hakim yüksek tepelerin yamaçları seçilmiştir. Eski köylerden sadece Kaleköy, yeni kurulmuş köylerden ise Eşelek, Şirinköy ve Uğurlu kıyıya yakın alanlarda kurulmuş-

tur. Ancak Kaleköy (10-93m) bile kıyıya çok yakın bir tepenin adanın iç kesimine dönük yamacında kurulmuştur. Köylerin çoğu yamaçlarda kurulduğu için alt ve üst yerleşme sınırı arasında yaklaşık 50-100m arasında değişen bir seviye farkı bulunmaktadır. Örneğin, Eski Bademli 100-200m arasında, Tepeköy ise 250-300m arasında yerleşmiştir. Büyükdere vadisinin kuzey yamacında kurulmuş olan Dereköy ve vadinin genişleyip ovaya açıldığı batı yamaçlarında kurulmuş olan Zeytinli de bir yamaç köyüdür (Şekil 9). Köylerin bu şekilde dağılımlarını sadece bir tek nedene dayandırmak doğru olmaz. Bu dağılımı etkili olan faktörler şu şekilde sıralanabilir:

Gökçeada geniş bir alana sahip olmakla birlikte çeşitli morfolojik birimlere rastlanmaktadır. Kıyı düzlükleri ile vadi tabanları arasında nispi yükselti farkı fazla olan tepeler, birer dağ görüntüsü vermektedir. Adanın en yüksek noktaları Doruk tepe (Aya İlya) (673m) ve Ulukaya (638m) dır. Güvenlik nedeni ile Orta Çağ'da denizden gelen yağmacı korsanların saldırılarından daha az etkilenmek için köyler kıyılardan ulaşılması güç tepelerin yamaçlarında kurulmuştur. Günümüz yerleşmeleri ise kıyı düzlüklerine kaymıştır.

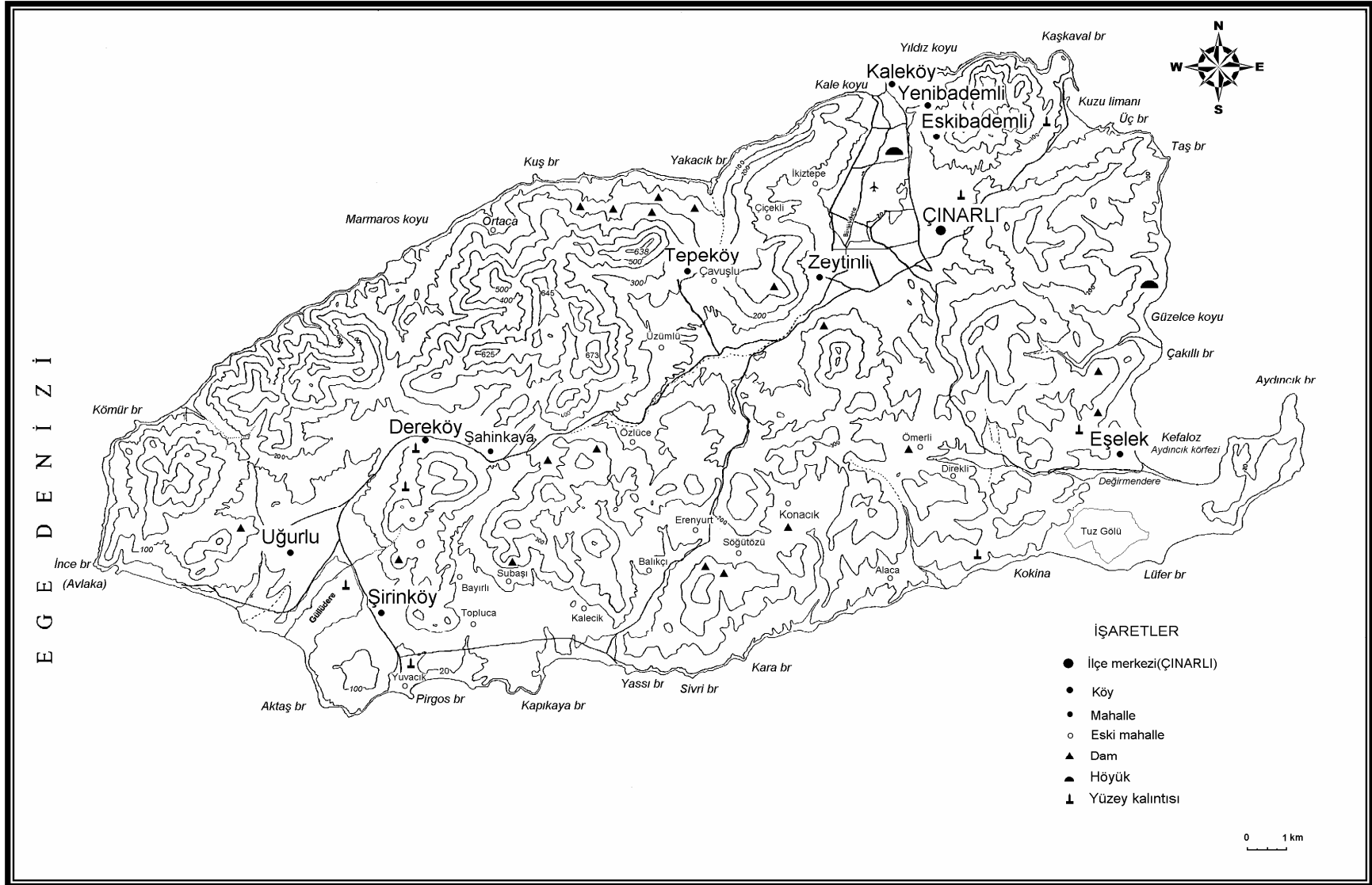
Kuzeyde tepelerin kıyıları yakından izlemesi ve falezli kıyıların varlığı insanları kıyılardan çok iç kesimlerdeki düzlüklere yakın yamaçlara çekmiştir. Adanın kuzey, kuzeydoğu, güneybatı ve batı kıyılarında dirençli kayalardan oluşmuş falezler bulunmaktadır. Kuzu limanının batısındaki Yelken kayası buna en ilginç örneklerden biridir. Kaşkaval burnundaki Peynir kayalıkları yüksek falezli kıyılara örnektir. Gökçeada'da en belirgin kuesta reliefi adanın kuzeydoğusunda bulunan Kaleköy kuestası denize iki belirgin alınlı inmektedir. Bu kuestanın her iki tarafında bir akarsu ağzının deniz boğulmasına uğraması ile oluşmuş koylar bulunmaktadır (Kurter, 1989:54). Özellikle Kale-Marmaros koyları arasında yüksek falezler heyelan alanı olduğundan sürekli yerleşmeler yoktur. Kıyılarda yumuşak sarımsı Eosen flişleri dalgalarla aşınarak orijinal şekilli abrazyon platformları meydana getirmiştir. Güneybatı kıyılarında fosilli formasyonlardan oluşmuş dik kıyılar ve abrazyon platformları uzanmaktadır. Çamdibi vadisinin aşağı kesiminde yer alan Kapıkaya boğazı akarsuyun andezitlere gömülmesi ile oluşmuştur. Kumtaşlarının bulunmadığı kıyılar özellikle andezitik volkanitlerden oluşmakta, bu kıyılarda denize doğru 15-

20cm çapındaki yuvarlak bloklar bulunmaktadır. Adanın kıyıları bloklu çakıllı olup, Kefalos körfezi, Kuzu limanı, Yıldız koyu ve Uğurlu kıyıları dışında kumlu plajlara rastlanmamaktadır. Kefalos kıyılarındaki plaj kumları, sahil gerisinde görülen kumtaşlarının dalga erozyonu ile oluşmuştur (Yalçınlar 1980; Kurter 1989). Rüzgar adanın dik ve sarp uzanan kıyılarında ilginç şekilleri ortaya çıkartmıştır (Şekil 3-4). Özellikle kuzey kıyılarda verimli arazilerin azlığı, nedeni ile tarımsal faaliyetler sınırlı kalmış, bu da yerleşmelerin Büyükdere vadisine bakan iç kesimlere kaymasına neden olmuştur.

Kışın kıyılardaki iklim şartlarının iç kesimlere göre daha fırtınalı geçmesi yerleşmeleri etkilemiştir. Gökçeada'da Akdeniz tipi iklim görülmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 14,60C ve yıllık ortalama yağış miktarı 745,4mm olup, yağışların %48,6 sı kış aylarında düşmektedir. Hakim rüzgarlar lodos ve poyrazdır (DMİ,1984). Yılın büyük bir bölümünde rüzgârlar devamlılık gösterir. Genelde kış aylarında fırtınaların görülmesi yerleşmelerin iç kesimlere kaymasında etkili olmuştur. Kuzey sektörlü rüzgârlar adada etkili olmaktadır. Özellikle poyraz ile kışın esen bora ve yazın ise Kuzey Ege'den esen etezyen rüzgarları hakim rüzgarlardır. Adanın kuzeydoğusunda yılın büyük bir kısmında rüzgârlar kuzeydoğudan estiği için Kaleköy ve Büyükdere oluğundaki Çınarlı ve Bademli'de meskenler sırtlarını kuzeydoğuya çevirmişlerdir ve kuzey ve kuzeydoğuda pencereler daha azdır. Büyükdere oluğunun her iki yanında bulunan harabe yel değirmenleri de kuzeydoğu rüzgârları dikkate alınarak kurulmuştur. Yine bakı faktörünün adada etkili olduğu görülmektedir. Güneşten yaralanmak için köyler genelde güneye bakan yamaçlara kurulmuşlardır. Konutların ön cepeleri güneye dönüktür.

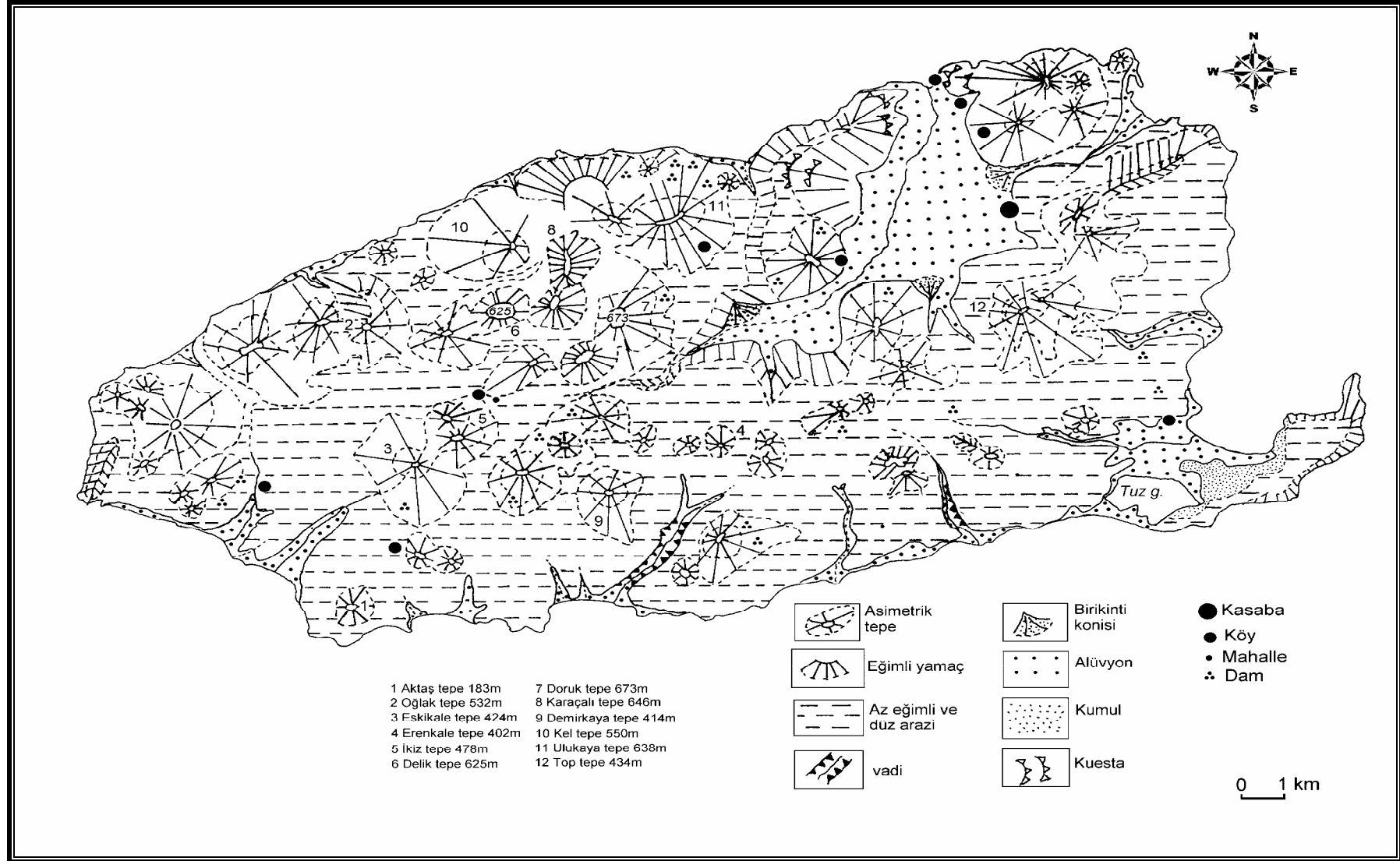
Ada olmasına rağmen, tarımsal faaliyetlerin, balıkçılık ve denizcilikten ön planda olması nedeni ile verimli alanlar tarıma ayrılarak, Büyükdere ovasına bakan verimsiz yamaçlar yerleşmeye açılmıştır. Araziye serpilmiş durumda bulunan 200-673m arasındaki bu volkanik kütleler, genelde asimetric bir profile sahiptir. Bu yamaçlarda teraslama usulü ile yapılan bağcılık ve zeytincilik, aynı zamanda erozyona karşı önlem olarak da kullanılmıştır. Burada taban araziden uzak kalma isteği de etkili olmuş olabilir. Köyleri birbirine bağlayan ulaşım ağları iç kesimlerde, vadiler sayesinde daha elverişlidir.

SELVER ÖZÖZEN KAHRAMAN

Şekil 3: Gökçeada'da çeşitli nitelikteki yerleşmelerin topografyaya göre dağılımı

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖKÇEADA'DA YERLEŞMELERİN
DAĞILIŞINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Şekil 4: Gökçeada yerleşmelerinin morfolojik birimlere göre dağılımı.

Şekil 5: Gökçeada kasabasından genel görünüş.

Sular bakımından zengin olan adada tatlı su kaynaklarına iç kesimlerde daha kolay ulaşılması da yerleşmelerin dağılışında etkili olmuştur. Gökçeada'nın en önemli özelliklerinden biri de tatlı su kaynakları bakımından kendine yeterli potansiyele sahip olmasıdır. Büyükdere, Güllüdere, Tokludere ve Değirmendere adanın önemli akarsularıdır. Güney kesimleri eski, kuzey kesimleri yeni alüvyonlarla kaplanmış olan vadinin içinden akan Büyükdere 13km uzunluğundadır. Şahinkaya sırtlarındaki dereler üzerinde gelişen dev kazanları da görülmektedir. Adada beş tane gölet bulunmaktadır. Zeytinli köyü barajı adanın içme, kullanma ve Çınarlı ovasında tarımsal amaçlı sulama ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktadır. Ayrıca Şahinkaya, Dereköy, Aydınçık ve Uğurlu göletlerinden de sulama amaçlı yararlanılmaktadır.

Doğal çekiciliklerin varlığı da bugün turizm amaçlı geçici yerleşmelere neden olmaktadır. Adanın güneydoğusunda Aydınçık adasını Gökçeada'ya bağlayan tombolo, çift taraflı bir gelişim gösterdiği için sadece bir yarımada değil, aynı zamanda içerisinde bir set gölü oluşumuna imkân tanımıştır. Oldukça sığ bir göl olan Tuz gölü hem deniz hem de sağlık turizmi için kullanılmaktadır. Özellikle yaz aylarında daralmakta ve etrafında beyaz tuzlar birikmektedir. Gölün denizle bağlantısı tam olarak kapanmadığı için, tuz çökelleri bugün de birikmeye devam etmektedir. Tuz gölünün Aydınçık körfezine açılan kuzeydeki kordonu güney kordona oranla daha fazla geliş-

miş ve bu kordonlar üzerinde kükürt içeren siyah çamurlar oluşmuştur.

Adanın en eski köyü olan Kaleköy, Kale ve Yıldız koyları arasındaki tepenin üzerinde kurulmuştur. Tarihi dokusu ve doğal güzellikleri ile hem bir turizm köyü, hem de kırsal faaliyetlerin sürdürüldüğü 49 haneli köy, Aşağı ve Yukarı Kaleköy olmak üzere iki mahallelidir. Turizm ve ticaret alanları ile yeni meskenler Aşağı Kaleköy'de bulunurken, Yukarı Kaleköy'ün özel taş evleri bugün korumaya alınmıştır. Köylünün ovada arazisinin olmaması ve ortalama 25 dönüm arazileri olması nedeni ile Yukarı Kaleköy'de yaşayanlar hayvancılık yapmaktadır. Köyde Rumlardan kalma dokuz manastır ve tarihi kilise yanında pek çok Rum mimarisi ile yapılmış konut bulunmaktadır. Ancak son yıllarda düzlüklere doğru yanlış yapılaşma örnekleri görülmektedir (Şekil: 7).

Adanın en yüksek ve ulaşımı en güç sağlanan köyü olan Tepeköy, 17. yy'da Ulukaya tepesinin güney yamacında, görüş hakimiyeti olan bir noktada kurulmuştur. Bugün hala dar, eğimli ve toprak bir yolla köye ulaşılmaktadır. Yapılarında Rum tarzı mimarinin hakim olduğu köyün içi Arnavut kaldırımlarla döşelidir.

Kaleköy ile karşılıklı yamaçlarda bulunan Eski Bademli köyü, kuzey rüzgarlarına kapalı, kıyıya ve komşu adalara hakim bir görüş alanında olduğu için "Gökçeada'nın balkonu" olarak adlandırılmaktadır (Yiannakis, 1998). İki meydanlı bu köyde çoğu terk edilmiş eski Rum evlerinin bir kısmı restore edilmektedir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖKÇEADA'DA YERLEŞMELERİN DAĞILIŞINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Nüfusu giderek azalan, 300 haneli, yaz-kış nüfusu değişen Zeytinli köyü (30-150 m) meskenleri açısından tipik Rum mimari tarzını korumaktadır. Nüfusun yaşlanması nedeni ile kırsal faaliyetleri zayıflayan köy, mimari özellikleri nedeni ile bir turizm köyü özelliği de kazanmıştır. Köyün kasaba merkezine çok yakın ve ulaşımın kolay olması da gelişmesinde etkili olmuştur.

Dereköy, diğer köylerden farklı özelliğe sahiptir. Adanın en yüksek köylerinden biri olan Dereköy (240-300m) üç mahalleye ayrılması bakımından ilgi çekicidir. Mahalleli köyler ya arazi problemi ve sosyal sorunlar nedeni ile ya da Dereköy'de olduğu gibi farklı kültürlere sahip toplulukların o alana yerleştirilmesi ve topografik özellikleri nedeni ile ortaya çıkabilmektedir. Köy birbirine bakan iki yamacın karşılıklı tepeleri boyunca uzanmaktadır. İki mahalle arasında adanın önemli karayolu geçmektedir. Bir vadinin iki yamacı boyunca uzanan Türkiye'nin hane sayısı bakımından en büyük köylerinden biri olan bu köy bugün büyük ölçüde terkedilmiş ve 1950 hane nin çoğu harap olmuş konutlardan oluşmaktadır. Bugün 25 kadar Rum ailenin yaşadığı Dereköy'ün her iki tarafında da büyük bir kilise, çok sayıda manastır ve artık kullanılmayan iki sinema bulunmaktadır (Şekil 8). Dereköy'e sonradan yerleşenler için aynı vadinin doğusunda Şahinkaya (200-250m) mahallesi kurulmuştur. Ancak kuruluş yeri itibari ile rüzgârlara açık, tarım alanları yetersiz ve ekonomik faaliyetleri sınırlı olduğu için göçle nüfus kaybetmektedir.

Gökçeada'da yamaç köyleri dışında düz arazide kurulmuş köy ve mahalleler de bulunmaktadır. Eşelek, Şirinköy, Yeni Ba-

demli ve Uğurlu köyleri düz ve hafif eğimli arazilerde kurulmuş, planlı ve düzenli tek tip köylerdir. Ancak dört köy de kıyıya yakın tarım arazileri üzerine kurulmuştur. Genelde 1970'ten sonra kurulan köyler yamaçlardan çok düzlüklere kurulmuştur. Bu düz ve verimli toprakların hemen yanında tarıma elverişsiz fakat sağlam zemine sahip tepeler bulunurken köylerin bu alanlara kurulması yanlış bir tercihtir. Adanın güneydoğu kıyısı yakınındaki düzlüklere Aydıncık mevkiinde devlet tarafından yaptırılmış 55 Emlak Bankası konutu ile Eşelek köyü (10-20m) kurulmuştur. Güneybatıda ise eski cezaevi mevkiinde 1990-1999 yılları arasında kurulan Türkiye'nin en yeni köylerinden biri olan 150 konutlu Şirinköy'e 2000 yılında yerleşmeye başlamıştır (Şekil: 11). Ancak konutların hepsi bugün yerleşilmiş değildir. Yakın tarihlere kadar burada cezaevi bulunuyordu, yaklaşık 1500 mahkûm burada tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Ayrıca güneybatı kıyısındaki düzlüklere kurulmuş olan kamplar bulunmaktadır. Adanın batı kıyılarına en yakın köy ise yakın tarihlerde yerleşmeye açılmış olan Uğurlu'dur. Burası da devlet tarafından kurulmuş planlı bir köydür (Şekil 6). Tarım, hayvancılık ve turizmin bir arada yürütüldüğü, ekonomik faaliyetlerin az çok çeşitlilik kazandığı bir kırsal yerleşmedir. Nüfusu kısa sürede hızla artan köy gelişmeye açıktır. Bugün sosyal faaliyetler yönünden adanın en hareketli köyüdür. Yeni Bademli, Kaleköy ile Eski Bademli arasında Büyükdere vadisinin doğu kenarına 1984'de devlet tarafından kurulmuş planlı, düzenli tek tip konutlardan oluşan köylerdendir.

Şekil 6: Cadde ve sokak düzenleri geometrik şekilde planlanmış, Uğurlu köyünün kuzeydoğudan görünüşü.

Şekil 7: Kale koyunda araziyi yanlış kullanımın bir örneği olan otel.

Şekil 8: Gökçeada'nın en büyük yerleşim alanına sahip, ancak evlerinin büyük kısmı terkedilmiş olan Dereköy.

Gökçeada XX.yy'a kadar Türkiyeli Rumların çoğunlukta olduğu bir ada durumunda idi. 1921'de ilçe merkezine bazı Ege adalarından 23 mübadil muhacir ve Anadolu'dan gelen 147 muhacir yerleşmiştir. Devletin adayı ilk nüfuslandırma uygulaması 1947 yılında 15 Sürmeneli hanenin adaya yerleştirmesi ile başlamıştır. Yakın geçmişe kadar ise ada sakinleri çoğunlukla Türkiyeli Rumlardan oluşuyordu. Bazı politik olaylar, Yunanistan'ın AB'ye girmesi ve adada kurulan yarı açık cezaevi (1965 - 1991) gibi olaylar sonunda Rumlar, başta Yunanistan olmak üzere dünyanın birçok ülkesine dağıldılar. 1970'lerden başlayarak yenilenen Gökçeada halkı, değişik yörelerden değişik gelenek ve göreneklerin toplandığı alandır. Bu tarihten itibaren adanın Türk-Rum nüfus dengesi Türk nüfusun

lehine gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1974 Kıbrıs harekâtı adadan Rumların göçmesinde etkili olmuştur. 1967 yılında adada bulunan beş köyün muhtarı da Rum idi (Çanakkale İl Yıllığı, 1967). Bugün ise bu köylerde çoğunluğu Türkler oluşmaktadır. Türk ve Rum asıllı Türk vatandaşları farklı din ve kültür özelliklerini aynı köylerde yaşatmaktadırlar.

Günümüzde Gökçeada Rumların yanında, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden gelenleri (İstanbul, Isparta, Çanakkale-Biga-Çan, Muğla-Milas-Yatağan, Burdur-Bucak, Samsun, Siirt, Van, Iğdır, Çankırı, Diyarbakır, Trabzon, Ünye, Artvin, Bingöl, Erzurum) barındırmaktadır. Genelde arazisi elverişsiz alanların ve baraj yapımı için boşaltılan köylerin halkı Gökçeada'ya yerleştirilmiştir. Örneğin, Eşelek köyü Bi-

ga'nın Eşelek köyünden gelenler tarafından kurulmuştur. Şirinköy'e ise bugün Erzurum, Yatağan'dan gelenler ile devlet tarafından önce Bursa'ya yerleştirilen Bulgaristan (Filibe, Şumnu ve Kırcaali) göçmenleri, sonra buraya yerleştirilmiştir. Kaleköy'e Anadolu'dan gelenler buraya herhangi bir nedenle gelmiş akraba ve hemşerileri sayesinde adaya yerleşmişlerdir. Kaleköy'e İstanbul'dan gelenler ise genelde mülk sahibi yazlıkçılardır. Dereköy'ün Şahinkaya Mahallesi 1974'de Trabzon'un Çaykara ilçesinden gelenler yerleştirilmiştir. Yeni Bademli, 1984 yılında Isparta'dan 93 çiftçi ve Karadeniz bölgesinden 25 balıkçı ailenin getirilmesi ile kurulmuş bir köydür. Uğurlu köyü 1985-1986 yılında daha çok Muğla-Milas yörükleri ile Isparta ve Burdur'dan gelen 100 hane ile kurulmuştur.

Gökçeada köyleri Türkiye'deki tipik köy tanımlarının biraz dışına çıkmaktadır. TANOĞLU (1966), köyü "cemaati, evleri, bağ, bahçe, tarla, cami, okul, otlak, koruluk ve çeşme gibi orta malları ve diğer yerleşmelerden ayıran sınırları ile toplu köy, asıl anlamda sosyal bir birliktir" şeklinde tanımlamıştır.

Köy idari ve coğrafi anlamda bir bütünlük göstermesi yanında, yaşantı bakımından da ortak özellikler gösteren sosyal ve kültürel yapıya sahip en küçük sürekli kırsal yerleşim birimi olmakla birlikte, Gökçeada köyleri birbirlerinden farklı kültürel ve etnik yapıları bir arada barındırmaktadır. Aynı köy içinde Türk-Rum, Müslüman-Hıristiyan, doğulu-batılı bir arada kendi kültürlerini yaşatmaktadırlar. Yine bazı köylerde yaşayan halkın kırsal yaşantı kalıpları dışına çıkmış olduğu da görülmektedir. Nüfus değişimindeki dinamizm adanın demografik bir özelliği olarak günümüzde de devam etmiştir. Tepeköy, Eski Bademli, Zeytinli ve Dereköy Rumların çoğunlukla yaşadığı köylerdir. Ancak zaman içerisinde Zeytinli ve Tepeköy dışındaki köylerde Rum nüfusunun adayı terk etmesi ile yerine Anadolu'nun farklı kentlerinden gelen halk yerleşmiş ve kozmopolit köyler ortaya çıkmıştır. Ancak adadaki Rumların genelde yaşlı nüfustan oluşması birkaç on yıl içerisinde adanın bu köylerinde de Rum nüfusunun büyük ölçüde azalacağını göstermektedir.

Gökçeada'nın ekonomik yapısı da yerleşmeler üzerinde etkili olmuştur. Ada ekonomisi tarım, hayvancılık, kamu hizmetleri ve turizme dayanmaktadır. Ada köyleri çok fonksiyonlu bir ekonomik yapıya sahiptir. Tarım, turizm ve hayvancılık birçok

köyde aynı anda yürütülmektedir. Tarımda en önemli faaliyet alanı zeytincilik ve tahıl üretimidir. Rumların adada yoğun olduğu dönemlerde bağcılık önemli bir faaliyetti, ancak nüfus değişimi ile birlikte bağcılık da azalmıştır. Köylerin çoğunda zeytinyağı ve şarap üretilmektedir. Yeni köyler, tarımsal uygulamaların yapılabileceği alanlara kurulmuştur. Baraj yapımı nedeniyle toprakları su altında kalan köylülere devlet Gökçeada'dan tarla ve ev vermiştir. Ayrıca bir süre de maaş bağlamıştır. Fakat bu köylülerin çoğu hâlâ, adalı olamamışlardır. O yüzden bazıları ellerindeki toprakları satmışlardır. Örneğin, Yeni Bademli'de hane başına 23 dönüm sulu tarım arazisi, Uğurlu'da ise hane halkı sayısına göre 40-60 dönüm arazi verilmiştir. Gökçeada'da küçükbaş hayvancılık, balıkçılık ve süngerçilik önemli bir potansiyele sahiptir. Fakat extansif olarak yapılmaktadır. Kuzey Ege'nin sualtı zenginliklerine sahip Gökçeada, gerek yöre balıkçıları gerekse dışarıdan gelen balıkçılar için önemli bir geçim kaynağıdır. Yıldız koyu ile Yelken kaya mevkiileri arası kurulan sualtı milli parkı bu konuya çözüm getirmek için atılmış olumlu bir adımdır. Gökçeada çevresinde balıkçılığın yaygınlaşması için Karadeniz bölgesinden gelenlere konut ve arazi sağlanmış, ancak bu da çok başarılı olmamıştır. Turizm işletmeciliği birkaç otel dışında Yeni Bademli, Uğurlu ve Şirinköy'de ev pansiyonculuğu şeklindedir. Devletin yaptığı iki katlı konutlar, pansiyonculuğa uygun olması nedeni ile yeni kurulan köylerde turizm fonksiyonunu ortaya çıkarmıştır (Şekil 6-11).

Dönemlik Kırsal Yerleşmeler:

Türkiye'deki geçici kırsal yerleşme tiplerinden olan "dam"lara Gökçeada da rastlanmaktadır. Damlar adanın her tarafına dağılmış olmakla birlikte özellikle Kaleköy-Dereköy hattının güney ve kuzeyinde yoğunluk göstermektedir. Her köyün kendi tarım alanı üzerine kurulan damlar tek tek yada birkaç konut bir arada görülebilmektedir. Adadaki damların kullanımı ve sayısı zamanla azalmakla birlikte var olan damlar fonksiyonlarını biraz değiştirerek yerine getirmeye devam etmektedir. Bunların bazıları Savur, Kefaloz, İspilya, Üç Evler (150-250m), Tepe Oba (200-250m) ve Ömerli damlarıdır. Ayrıca adı olmayan ve aynı özelliği gösteren terk edilmiş ya da aileye ait çok sayıda dam yerleşmeleri bulunmaktadır. Dağınık bir yerleşme özelliği gösteren bu geçici yerleşmelerden bazıları da geliş-

me göstererek bugün Tepeköy'de olduğu gibi sürekli bir yerleşme haline gelmiştir. YÜCEL, "Savur damları önceleri çobanların kışlak olarak kullandıkları, şimdi ise aile reislerinin bütün yıl kaldıkları iskan yeridir" şeklinde belirtmiştir (Yücel, 1966:77). Oysa günümüzde buralarda kimse kalmamakta sadece hayvanlar için kışın barınak olarak ya da depo olarak kullanılmaktadır.

TANOĞLU, Gökçeada damlarını mezra olarak tanıtırken, ÖNGÖR ise bunların Anadolu'da görülen köy altı yerleşmelerine benzese de aynı olmadıklarını belirtmiştir (Öngör, 1960:76-77). ÖNGÖR makalesinde damları şöyle belirtmiştir; "Başlıca geçim vasıtası tarım ve hayvancılık olan, hemen her ailenin bir bazılarının ise birkaç damı vardır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşmayan ailelere karşılık, bir kısmının buğday hasat edilir, Eylül'den sonra zeytin toplanır ve sonbaharda kadınlar ve birden fazla oluşu göz önüne alınacak olursa, adada mevcut ev sayısı kadar dam vardır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan ailelerin kendi köy sınırları içinde bir damı vardır. Yazın bütün aile köydeki evini terk eder dama taşınır. Ekseriye iki odalı, tamamen taştan yapılmış, kiremit çatılıdır. Aile burada toprak işleri ile uğraşır, Temmuzda çocuklar köye veya kasabaya dam bütün yıl kullanılır. Bazı damlarda dönerler. Hayvancılık da yapılıyorsa aynı zamanda arıcılık, sabunculuk, vs. de yapılır" (Öngör, 1960:73-74). Bu fonksiyonlardan günümüze çok azı ulaşmıştır. Tüm aile damlara gitmiyor. Bugün damların çoğu terk edilmiş ve sayıları çok azalmıştır. Bazıları da fonksiyonlarını yitirmiştir.

Bademli, Çınarlı, Dereköy, Tepeköy, Uğurlu ve Zeytinli'de dam adı verilen dağınık yerleşmeler bulunmaktadır (Şekil 10). Şahinkaya'nın güneydoğusunda dağınık düzende iki meskenlerden oluşan damlar vardır. Eskiden bir dam olan Tepeköy, son yıllardaki gelişmenin birer ürünüdür. Bu köyün eski Yunanca'daki ismi Agrıdy kelimelerinin anlamının küçük tarla olması da buranın geçmişte bir dam olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Adadaki damlar geçmişte taraçalarda bağcılık ve zeytincilik yapılması nedeni ile genelde yamaçlara kurulmuşlardır. Bugün terk edilmiş olan bağcılığa ait taraça izleri arazide görülebilmektedir. Kaleköy-Dereköy yolunun güneyinde yerleşen damlar, YÜCEL'e göre "yardımcı ekim alanlarının büyüklüğüne ve yapılan hayvancılığın önem derecesine göre tek ev ile 15-20 evden oluşan dağınık iskan noktalarıdır"(Yücel,

1960:75). Bugün ise bir-üç bina arasında değişen bir büyüklüğe sahiptir ve tarımsal fonksiyonunu giderek yitirmektedir. Bazılarında ocak varken, kısa süre kalınlarında ocak yoktur. Zeytinli'de zeytin depolamak için kullanılmakta olan 2-3 meskenli damlar, adanın genelinde küçükbaş hayvan barınaklarına yani ağıla dönüşmüştür. Birçoğu terk edilmiş olan damların yıkık harabelerinden bazıları yeni kurulan köylerin halkı tarafından onarılarak ağıl olarak kullanılmaktadır (Şekil 12). Damların tarımsal fonksiyonlarını kaybetmelerinde nüfus değişiminin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Rumlar bağcılık ve zeytincilik ile uğraşırken damlarda yaz aylarında kalıyorlardı. Oysa adaya sonradan gelen göçmenler bağcılık ve zeytincilik yapmayı bilmedikleri için bunlar daha ziyade kuru tarım ve küçükbaş hayvancılığa yönelmişler ve damları da hayvan barınakları, buğday ambarı ve samanlık olarak kullanılmaktadırlar. Damlardan bir kısmı ise Üçevler ve Üzümlü damlarında olduğu gibi bugün askeri alanlar içersinde kaldığı için tamamen kullanım dışında kalmıştır. Bu kesimde araziye serpilmiş vaziyette münferit manastırlar ve altı adet dam yerleşmesi bulunmaktadır. Adanın güneyinde volkanik arızalı araziye serpilmiş çok sayıda taş damların bazıları yıkılmış, bazıları da ağıl olarak kullanılmaktadır. Damların mülkiyetinin aileye ait olduğu görülmektedir. Gökçeada'daki damlar kiremit çatılı taştan ve iki odalı inşa edilmişlerdir. Planlarında zeytin deposu, samanlık, avlu ve ahır gibi unsurlara yer verilen meskenlerden oluşan

bu yerleşmelerde çobanlar veya sürü sahipleri hayvanları ile sürekli kalırlardı. Dam yerleşmesinin büyüklüğü buradaki yardımcı ekili dikili alanların genişliği ve yapılan hayvancılığın boyutlarına göre değişmektedir (Özgür, 2000:114). Dam meskenleri açısından Türkiye'nin diğer geçici yerleşmelerine göre daha dayanıklı ve düzenli oldukları da söylenebilir. Günümüzde yapı olarak aynı özelliği göstermesine rağmen genelde iki odalı samanlık ve ağıllara dönüşmüştür.

Kırsal Konutların Özellikleri

Eski köy meskenlerinde dayanıklı doğal malzemeler kullanılmıştır. Gökçeada arazisi, genç jeolojik döneme ait kayalardan oluşmaktadır (Ercan vd., 1994:102-103). Adanın büyük bir bölümünün hakim rölyefi engebeli volkanik seriler oluşturmaktadır. Bunlar andezit lavları, tüf, aglomera

*GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖKÇEADA'DA YERLEŞMELERİN
DAĞILIŞINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER*

ve laharlardan oluşmuştur (Akartuna, 1950:49). Gökçeada'nın batı yarısı sarmasien, doğu yarısı ise andezit ve trakit volkanik komplekslerden oluşmaktadır (Ercan, 1996:6-21). Gökçeada'nın tipik meskenleri kiremit çatılı, andezit ve sertleşmiş kum taşlarından inşa edilmiş yığma taş veya kâgir konutlardan oluşmaktadır.

Geleneksel yığma taş ile ahşap ve yığma taşın bir arada kullanıldığı örnekler dışında günümüz malzeme ve teknikleri ile yapılmış konutlar da mevcuttur (Ağaryılmaz vd., 2002: 99).

Dereköy, Tepeköy, Kaleköy ve Zeytinli'de genelde iki katlı olan bu evler araziden yararlanma ve doğa ile bütünleşmenin en iyi örneklerini vermektedir. Eski evlerin dar bahçeleri içinde yine taştan yapılmış ocaklar bulunurken, yeni yapılmış evlerde bu ocaklar yoktur. Kaleköy, Tepeköy ve

Zeytinli'de bazıları restore edilmiş olan bu taş evler turizm konutlarının da ideal örneklerini oluşturmaktadır. Bu konutların bir kısmı yazlıkçılar tarafından kullanılmaktadır. Adaya kendi kararı ile gelenler genelde eski Rumlara ait bu taş evlerde otururlarken, devlet kanalı ile gelenler beton evlerde oturmaktadırlar.

Eşelek, Şirinköy, Yeni Bademli ve Uğurlu'da ise devletin yaptırdığı iki katlı betonarme konutlar yazlık siteler şeklinde tek tip olup, sokaklar geometrik ve birbirini dik açılarla kesmektedir. Uğurlu'da devletin yaptırmış olduğu iki katlı konutların alt katı ahır olarak düşünülmüş, ancak köy halkı burada hayvancılık yerine pansiyonculuk yapmaktadır. Hayvancılığı da köyün dışındaki daamlara taşımışlardır.

Şekil 9: Toplu yamaç köylerine örnek olan Zeytinli'de yamaç boyunca birbirine yakın sıralanmış taş köy konutları.

Şekil 10: Uğurlu köyünün kuzeyindeki tepenin yamacına kurulmuş olan küçükbaş hayvancılığın yapıldığı ağıla dönüşmüş dam yerleşmelerinden bir tanesi.

Şekil 11: Şirinköy meskenlerinden bir görünüm

Şekil 12: Gökçeada'nın pek çok yerinde görülen harap geçici yerleşme tipi damlardan bir görünüş. Bugün kışlık hayvan barınağı ve yem deposu olarak kullanılıyor (Adanın güneybatısı).

Şekil 13: Tuz Gölü güney kıyı oku üzerindeki turizm tesisleri inşaatı.

Gökçeada da bu yerleşmeler dışında çeşitli kuruluşlara ait kamplar, çeşitli turizm tesisleri ve askeri tesisler de yer almaktadır. İkinci konut ya da yazlıklar çok az olup, köylerde restore edilmiş evler yazlık olarak kullanılmaktadır. Tek tip betonarme yazlıklar yoktur. Ayrıca adalı olamayanlara ev ve büyük arazi satışının da pek yapılmaması adanın korunmasına yardım etmektedir. Bununla birlikte adanın birkaç noktasında turizm tesisleri yapılmış ve yapım aşamasındadır (Şekil 13).

Sonuç ve Değerlendirme:

Gökçeada yerleşme coğrafyası bakımından karakteristiği olan ve kendi içinde farklı fonksiyon ve demografik yapılara sahip, sürekli ve dönemlik kırsal ve kentsel yerleşmelerin görüldüğü zengin bir alandır. Bu zenginlik sadece yerleşme şekilleri ile sınırlı kalmayıp, bunu meydana getiren halkın da çeşitliliği adayı kültürel bakımdan zenginleştirmiştir. Tarihsel süreç içinde gördüğümüz gibi, adanın jeopolitiği nedeni ile çok el değiştirmiş olması yerleşmelerin çeşitliliğini artırmıştır. Ayrıca yakın tarihimizde Yunanistan ile Türkiye arasındaki siyasi olaylardan etkilenmesi de nüfus değişiminde etkili olmuştur. Adada nüfus değişimine bağlı olarak yerleşmelerin kuruluş yerleri yanında fonksiyon ve özellik-

lerinde de değişiklikler olmuştur. Nüfuslanmada ve sosyal yaşamda savunma fonksiyonu kendisini göstermektedir. Bugün kimlik değiştiren ve kozmopolitleşen adanın gelecekteki yerleşme düzenini buraya göçlerle gelenler belirleyecektir. Ege adaları içinde yerleşilebilir bir özelliğe sahip ve ekonomik potansiyelinin olması, gelecekte adada yerleşme sayısının artabileceğini göstermektedir. Ancak, adanın coğrafi yapısına ve adalılık kültürüne uygun yerleşmeler kurulmalıdır.

Gökçeada'nın turizme açılması ve yeni yerleşmeler kurmaya uygun iskan alanlarının bulunması adanın gelecek yıllarda da yerleşme tipleri, yeri, dokusu, şekli, mesken yapıları ve demografik yapısında değişikliklere sebep olacağı açıktır. Bugün Gökçeada'da diğer kıyılarımızdaki kadar betonlaşma görülmemektedir. İmara açılacak alanlarda kıyı kullanımını dikkate alınmazsa benzer yapılaşma burada da görülecektir.

Hem ada sınırlılıklarına sahip olması, hem de devlet sınırı özelliği taşıması, yerleşmelerde sadece coğrafi değil, politik ve idari faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Gökçeada'da iskân köylerinin kurulmasında devletin belirleyici özelliği açıktır. Günümüzde de Gökçeada, Türkiye'nin stratejik bir noktasında olup, tüm sınır bölgelerimizde olduğu gibi kendi içine kapalı, yavaş gelişen ve ekonomik açıdan kendi kaynakları ile yetinmeye çalışan yerleşmelere sahiptir. Günümüzün gelişen bütün teknolojilerine rağmen adalarda yaşamak oldukça zordur. Gökçeada'da başta ulaşım ve sağlık olmak üzere çok sayıda sosyal hizmet yetersizliği görülmektedir. Ulaşım adanın en önemli sorunudur. Özellikle kış aylarında ulaşım hizmetlerinin aksaması diğer alanları da engellemektedir. Örneğin, 2004 Ocak kar afetinden ilin en fazla zarar gören ilçesi olmuş, elektrik, su, haberleşme ve ulaşım imkânlarından on günden fazla yoksun kalmıştır. Bugün sınır yerleşmeleri ile kalkınma açısından aynı kaderi paylaşması yanında ada olması nedeni ile gelişme biraz daha güç olmuştur. Dolayısı ile adanın nüfuslanması ağır bir seyir göstermektedir. Yaz dönemlerinde turizm ile canlanan ve doğal ortamın elverişliliği nedeni ile tarım yapılabilen adada diğer Ege adalarından daha yavaş bir gelişme görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞARYILMAZ, İ., POLAT, E.O., 2002, "Gökçeada yerleşim Yeri ve Mimarisi", Gökçeada Belediyesi, s. 95-115.
- AYLI, B., 1996, Yaşayan Gökçeada, Ajans Mesnevi, İstanbul.
- CEYLAN, M.A., 2004, Ege Adalarında Türkçe Yer Adları Üzerine Bir inceleme, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- DMİ, 1984, Ortalama, Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni, Ankara.
- DİNCER, B.-ÖZASLAN, M., 2004, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Ankara.
- DOĞANAY, H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- EMECEN, F., 2002, "İmbros'tan İmroz ve Gökçeada'ya: Bir adanın tarihi geçmişi" Gökçeada Belediyesi, s.55-61.
- ERCAN, T., 1996, Biga ve Gelibolu Yarımadaları ile Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adalarının Jeolojik, Arkeolojik ve Tarihi Özellikleri, MTA Yay., Yerbilimleri ve Kültür Serisi, No:1, Ankara.
- ERİNÇ, S., 1977, "Ege Denizaltı Kaynaklarından Yaralanma Konusundaki Siyasal Soruna Jeomorfolojik Yaklaşım", İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, s.1-20, İstanbul.
- HÜRYILAMAZ, H. 2002, "Gökçeada Arkeolojisi", Gökçeada Belediyesi, s.71-82.
- İNALCIK, H. ve Pamuk, Ş., 2000, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, DİE, Yay. No: 2396, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi, 2000, "İmroz Maddesi", s.234-236, İSAM yayınları, İstanbul.
- KARAL, E.Z., 1997, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, DİE Yayınları, Ankara.
- KRİTOVULOS, (?)1328, Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, (çev. Karolidi), İstanbul.
- KURTER, A., 1989, "Gökçeada'nın Jeomorfolojisi", İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, Bülten, Sayı 6, s.47-60, İstanbul.
- KÜÇÜK, C., 2001, Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, SAEMK, Araş.Pr./6, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- KÜEKÇÜOĞLU, K.E., 1962, Süleymaniye Vakfıyesi, (BA,TD, nr. 490, s.422-440).
- MANSEL, A.M., 1984, Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖNER, E. 2001, "Gökçeada Kıyılarında Holosende Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi Değişmeleri", Türkiye Kıyıları Konferansı 01, Bildiriler Kitabı, s.779-790, İstanbul.
- ÖNGÖR, S., 1960, "İmroz Adasında Tipik Bir Yerleşme Hakkında", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 20, s.72-77, İstanbul.
- ÖZGÜR, E.M., 2000, Türkiye Coğrafyası, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- TANOĞLU, A., 1954-58, "İskan Coğrafyası", İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Mecmuası, S 11-13, s.1-33, İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1966, Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme, İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, No: 45, İstanbul.
- TUNCEL, M. ve BOSTAN, İ., 1998, "Dünden Günümüze Ege Adaları", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Dergisi, Sayı 6, s.27-58, İstanbul.
- YALÇINLAR, İ., 1980, "Gökçeada'nın Jeomorfolojisi", İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, s.239-256. İstanbul.
- YALÇINLAR, İ., 1980, "Caracteres geomorphologiques de L'île de Gökçeada (Dardanelles) (TURQUIE)", İstanbul U., Geographical Ins., REVIEW, Sayı 17, s.41-48, İstanbul.
- YİANNAKİS, Y., 1998, İmroz Yerleşmeleri "Eski Bademli", Gökçeada Belediyesi.
- YÜCEL, T., 1966, "İmroz 'da Coğrafya Gözlemleri", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araş. Enstitüsü Yayınları, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, s.65-86, Ankara.
- YÜCEL, T., 1988, "Türkiye'de Kıy Yerleşme Tipleri", Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, XXVI/1, Ankara.
- 1967, Çanakkale İl Yıllığı, Çanakkale Valiliği, Çanakkale.
- 1981, Köy Envanter Etüdü, Çanakkale, Köy Hiz. Gn. Md.
- 1998, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Çanakkale, DİE Yay. No: 2146, Ankara.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C:IX, s.266.